

АРХІТЕКТУРА

УДК 72.01:72

ПЛАНУВАЛЬНА СТРУКТУРА ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ СЕРЕДНЬОВІЧНИХ МІСТ (VIII-XII СТОЛІТТЯ)

Каменський В.І.

Харківський національний університет будівництва та архітектури

У статті аналізується розвиток планувальної структури західних та центральних середньовічних європейських міст. Окремо проаналізовано розвиток планувальної структури міст які розвинулися на основі давньоримських, та тих що виникли в часи середньовіччя. Виявлено, що попри відмінності в походженні, планувальна структура міст з часом набуває рис радіальної. Також виявлено, що в процесі розвитку національних шкіл містобудування, планувальна структура міст послідовно змінюється від геоморфної до регулярної.

Ключові слова: планувальна структура, містобудування, середньовічне місто, соціокультурний розвиток.

Постановка проблеми. Кризові явища в сучасній містобудівній галузі України викликана не в останню чергу тим, що передана колись в руки технократів урбанізація стала одним з головних інструментів збереження нині вже застарілого способу життя. Цей спосіб, в першу чергу характеризується тим, що відкидає культурну та географічну оригінальність. Це спричинило нехтування своєрідністю архітектурного середовища та відповідно посилення кризових явищ в соціальній та екологічній сфері міського господарства.

Наразі, шлях порятунку наших міст значна частина наукового товариства бачить в переході до західноєвропейського шляху розвитку. Автор вважає, що цей напрямок буде успішним тільки при врахуванні історичного досвіду містобудування. Сучасні урбаністи розглядають міста як частину соціальної та екологічної системи цілого регіону, що само по собі актуалізує консервативну складову будь-якого розвитку. І в цьому аспекті, буде цікавим дослідити розвиток європейського містобудування з самого початку формування міст сучасної Європи.

Планувальна структура є найбільш чутливим індикатором запитів і проблем суспільства, бо саме в її царині відображається структура соціуму, а відповідно і переплетення утилітарних та художніх аспектів міського середовища. Вирішення цього питання дозволило б істотно розширити можливості містобудівного проектування та прогнозування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розв'язанням проблем планувальної структури середньовічних західноєвропейських міст займалася велика кількість вчених. Але, серед значної кількості робіт помітно відрізняються два напрямки – історико-культурний та середовищний. Ці два напрямки в цілому і сформували сучасний погляд на проблеми планувальної структури міст. Перший напрямок представлений роботами А. Буніна, М. Бархіна, І. Груза, М. Габрель, І. Кострикіна, А. Іконнікова, С. Яргіної, які розглядали проблему в історико-естетичному аспекті. Середовищний підхід представлений в роботах Л. Кріе (L. Krier), К. Лінча (K. Lynch), Л. Мамфорда (L. Mumford), В. Нікітіна та інш.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Серед робіт вищезазначених авторів не вистачає робіт які прояснили б проблеми планувальної структури в зв'язку з розвитком цивілізаційного процесу. Також серед значної кількості робіт не вистачає праць в яких би досліджувалися конкретні спільні та відмінні риси планувальної структури середньовічних міст такого важливого регіону світу як Західна Європа.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження розвитку планувальної структури середньовічних західноєвропейських міст, виявлення спільних рис, а також знаходження відмінностей. Це дозволить зрозуміти більш глибоко причини різниці в планувальних структурах міст регіону.

Виклад основного матеріалу. Розпад величезної Римської імперії призвів до поділу її території к VIII ст. між трьома гігантськими середньовічними утвореннями: Візантією, Франкською імперією Каролінгів та арабським халіфатом. Зовнішні кордони феодальних імперій Європи до IX–XI ст. вирівнялися і приблизно повторили давньоримські. Таким чином, Європа була поділена на два світи. В першому зберігалися римські традиції, розвивалася християнська церква та продовжили функціонувати античні міста. [1, с. 9] В другому суспільство концентрувалося в селах, хуторах та ставках вождів.

Від класичної античності Західна Європа успадкувала виборну систему обцинно-міського самоврядування та раціоналістичний підхід до розв'язання проблем [2, с. 302] Чільне місце в формуванні архітектурно-містобудівної композиційної структури західноєвропейського міста романських часів мав релігійний символізм. Натомість, містобудівні ансамблі пізнішого, готичного періоду хоча і не були позбавлені релігійної символіки, все ж більшою мірою залежали від практичних вимог.

Міста розвивалися як адміністративні, торгові та духовні центри сільськогосподарських округ формуючи сільськогосподарську систему розселення. В XIII ст. у містян склалися такі поняття як «риннок», «собор», «ратуша», за якими стояли як самі споруди так і громадські простори (які в майбутньому отримують назви міських майданів).

[3, с. 167] Таким чином, розвинулася структура громадських просторів. Якщо Собор являвся головною частиною релігійного центру міста, то ратуша – приналежністю громадського центру. Така двоцентрова структура спостерігалася майже в усіх містах Західної та Центральної Європи. [4, с. 145] Функціонально-територіальна структура являла собою складний конгломерат окремих замкнених районів. Якщо місто виросло під захистом замку то його територія часто ставала частиною міста разом з життям його мешканців. Також частиною міста ставали монастирі та кафедральні собори разом з будівлями феодальної єпархії. Торгова площа разом з торговими кварталами утворювала особливий торговий район. Цехи мали свої парафіяльні церкви, свій будівельний бюджет, свої школи та охорону. [4, с. 140]

Дослідники, згідно з композицією плану поділяють західноєвропейські міста на дві групи. [5, с. 95] **Перша група** – це міста з нерегулярною планувальною структурою яка залежить від топографічних умов (геоморфний тип планування). В залежності від рельєфу місцевості та конфігурації берегової лінії план міста набував ту чи іншу композиційну структуру. Вулиця могла прокладатися по спіралі з метою подолання пагорба (Мон-Сен-Мішель), або прокладатися по водорозділам (Сіена), чи повторювати риси пагорба (Каркасон). [4, с. 140]

Іноді місто розвивалося на основі групи селищ згрупованих навколо спільного ставка для громадського стада. В цьому випадку місто отримувало центричний характер плану (Сабоньєр, Зеленц, Рундлінг). В випадку формування міста вздовж дороги, з'являвся інший тип планування – лінійний (Единбург). Або, в разі розширення частини вулиці утворювалася ринкова площа. [13, с. 16] Найбільше розповсюдження отримали радіальні планувальні структури. Виникнув навколо замку, або монастиря, місто поступово оточувало його кільцем кварталів [5, с. 95]

Рис. 1. Аахен на плані 1572-1574 рр.

Так, місто Аахен поступово стає місцем коронації германських імператорів. Відповідно, собор набуває головного значення в місті і разом з ратушею формує центральний квартал утворений пфальцем Карла Великого, і до якого спрямовані вулиці від міських брам. Останні замикають за-

міські дороги які і утворили радіально-кільцеву планувальну структуру міста (Рис. 1).

Багато міст Європи, які розвинулися на основі давньоримського табору змінювали шахматну планувальну структуру. Коли забудова міста виходила за межі первісної колонії, то поселення отримувало променеву радіальну систему. Вулиці направляли перехожого до колишніх воріт табору. [5, с. 95] Яскравим прикладом може слугувати Болонья (Рис. 2), Флоренція, Відень та інш.

Рис. 2. Болонья. План міста XVI ст. (Braun and Hogenberg)

Друга група – це міста з регулярним типом планувальної структури, яка тяжіла до «шахматного типу», а зовнішній контур мав риси наближені до правильної центричної геометричної фігури. [6, с. 19] Цей тип міста розповсюдився в пізньому середньовіччі, коли західна Європа та католицький світ посилили свій вплив на сході. Наприклад, в Речі Посполитій міста створювалися на чіткій модульній основі, де модулем служив розмір ринкової площі, а дрібніші членування визначалися податковою політикою, метою якої була активізація торгівельної діяльності. [7, с. 65] Існував також спосіб розбивки території міста за допомогою «малого Силезького шнура» (42 м), яким було розмічено Каунас в XVI ст. [8, с. 103] Каунас має в основі шахматну решітку та відповідно прямокутний в плані ринок. В процесі розвитку місто попри мисове розташування опанувало зарічні території від яких протягнулися дороги до інших міст утворивши радіальний план.

В землях майбутньої Германії, за відсутністю римських, зазвичай будувалися нові укріплення там де вже існували укріплені мастки – «бурги». Власне, будь – яке поселення в тогочасній Германії після отримання укріплень отримувало статус міста [9, с. 33] Цей тип міста репрезентують міста Гьорлітц та Мейсен, які виросли з селища біля клерикальних замків на переправі. В центрі міст розташовувалася ринкова площа з фонтанами та будівлею Ратуши. Основою планувальної структури була вулиця-дорога через переправу на якій і розвинувся ринок та міська церква. Також важливу роль грала вулиця яка поєднувала ринок та замок в якому був розташований собор. (Рис. 3)

В Англії міста починалися з державних фортець. Так, Альфред Великий в рамках війни з датчанами побудував фортеці в усіх стратегічних місцях [9,33] Таким чином було збудовано замок і місто Карнарвон для упокорення Уельсу

(Рис.). Ця картина спостерігалась в Іспанії в процесі війни з маврами [9, с. 35]

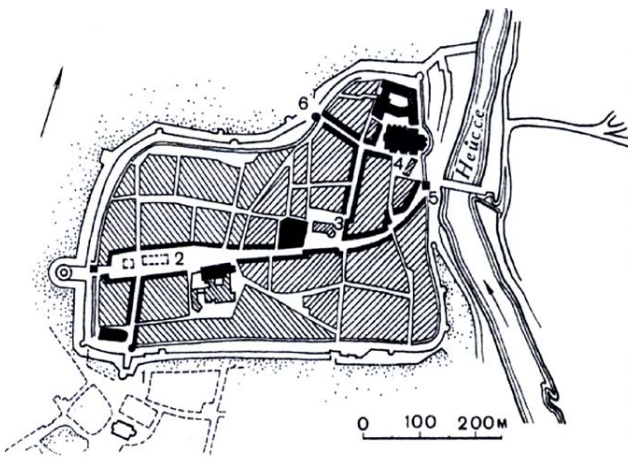

Рис. 3. План міста Гьорлітц

Зовсім інша картина спостерігається в ново-збудованих державою, або феодалами містах, де не передбачалося резиденції. В таких містах, над околицями, забудовою та ринковою площею панував собор з його вертикаллю. Прикладом може слугувати місто Юрдінген, повністю відновлено кельнським архієпископом після повені в XIII ст. (Рис. 4) За основу міста було взято випробовану століттями римську систему орієнтованих по сторонам світу двох головних вулиць, які перехрещуються в центрі міста де було влаштовано ринок та поставлено собор. Замок займає північно-східний кут мурів [10, с. 1].

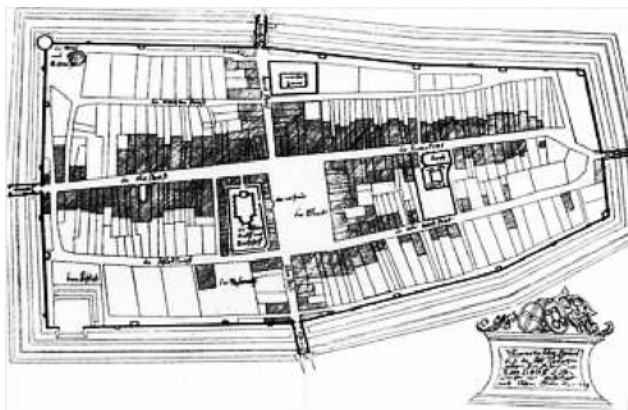

Рис. 4. План м. Юрдінген XVIII ст.

На відміну від інших регіонів Європи, міста Італії та півдня Франції зберегли в загальних рисах залишки міського життя [9, с. 24]. В цих країнах міста розвинулися на основі регулярних давньоримських, і відповідно їхні планувальні структури являють собою систему променів які сходяться до колишніх брам римських заструмів (Болонья),

або звиваються по лініям водорозділів та тальєв-гів (Сієна). Тобто, в обох випадках мова ведеться про геоморфний тип планування, де вертикальні доміанти закріплювали важливі точки території, і до яких сходилися шляхи – вулиці-дороги в передмістях, або провулки та вулиці в середмісті.

У Франції в якості оплоту проти феодалної анархії засновувалися «нові міста». Особливо цей процес набув розвитку з кінця XI ст. Ці міста розглядалися вже як світський притулок [11, с. 39]. В XII ст. було засновано ряд міст з шахматним плануванням (Советтер-де-Ж'ен, Сент-Фуа-ла-Гранд та Мон-Сен-Мішель) [12, с. 376]. Яскравим прикладом таких міст є місто Монпаз'є, яке було засновано в 1284 р. на пласкому рельєфі, особливості якого полегшили організацію шахматного планування вулиць. Сім широких та прямих вулиць з'єднують протилежні брами та утворюють прямокутні квартали (Рис. 4). В геометричному центрі міста, на місці двох незабудованих кварталів утворені соборна та торговельна площі [5, с. 101].

Висновки. В результаті аналізу встановлено, що планувальна структура (ПС) середньовічних міст Західної Європи формувалася на основі спільної соціокультурної основи яка сягає давньоримських часів, а також під практичним керівництвом новонародженої християнської церкви та нових феодалних державних утворень. Відповідно, ці головні фактори розвитку і визначили головні риси ПС західноєвропейських міст. Міста мали укріплені замки, муніципальні органи (як в колишньому римському місті) та сакральний (християнський) центр. Спільною рисою була також геоморфна структура планування яка панувала до періоду XII ст. містах. Розвиток цього типу ПС був викликаний слабким економічним становищем, а відповідно і відсутністю економічних можливостей для централізованого містобудівного замовлення.

Водночас, міста, які розвинулися на основі регулярних давньоримських, формували центри (сакральний та муніципальний) з радіальними системами планування по периметру колишніх римських міст. Міста, які будувалися на новому місці, формували свою первісну ПС навколо цитаделі (замку). Міський громадський центр, який зазвичай був поєднаний з замком головною вулицею міста, формував навколо себе радіальну планувальну структуру. Нові, збудовані за єдиним планом міста, які постали після XII ст. мали шахматну ортогональну планувальну структуру та два центри – сакральний і торговий.

В процесі свого розвитку планувальна структура західноєвропейських міст пройшла шлях від вільної до регулярної планувальної структури. На початку розвитку нового міста без заздалегідь розробленого плану зазвичай формувалася геоморфна ПС, з розвитком поселення вона набувала рис радіальної.

Список літератури:

1. Лебедев Г. С. Эпоха викингов в Северной Европе. Историко-археологические очерки. – Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, – 1985. – 285 с.
2. Павленко Ю. История світової цивілізації./Ю. Павленко. – Київ: Либідь, 2001. – 352 с.
3. Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. Рабовладельческий и феодальный периоды: Учебник для вузов / Т. Ф. Саваренская. – Москва: Стройиздат, 1984. – 376 с.
4. Бунин А.В. История градостроительного искусства. Том I. Рабовладельческий строй. Феодализм. Капитализм/ А.В. Бунин. М.: Гос. узд. лит. по строительству и архитектуре, 1953, – 531 с.

5. Бунин А.В., Ильин Л.А., Поляков Н.Х., Шквариков В.А. Градостроительство. – М.: Акад. арх. СССР, 1940. 326 с.
6. Груза И. Теория города. / И. Груза. Пер. Л. Б. Мостовой. – М.: Изд. литературы по строительству, – 1972. 246 с.
7. Олійник О. Містобудівний розвиток західних земель України: Між Сходом та Заходом//Архітектурна спадщина України. Вип. 1. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування / За ред. В. Тимофієнка. – К., 1994. – с. 57-74.
8. Якучюнас А. Каунас – опыт регенерации исторического ансамбля//Архитектура СССР. – 1988, – № 3. – с. 103-105
9. Город в формационном развитии стран Востока / Отв. Ред. Н.А. Симония. М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990. – 512 с.
10. Satzung der Stadt Krefeld für den Denkmalsbereich Stadt Uerdingen. Abgerufen am 11 Februar 2015. [Электронный ресурс] – Режим доступа: [https://www.krefeld.de/C12574D40034948F/0/97B02CA29B56DFD1C12574E1004C0665/\\$FILE/6.99-Satzung_der_Stadt_Krefeld_fuer_den_Denkmalbereich_Stadt_Uerdingen.pdf](https://www.krefeld.de/C12574D40034948F/0/97B02CA29B56DFD1C12574E1004C0665/$FILE/6.99-Satzung_der_Stadt_Krefeld_fuer_den_Denkmalbereich_Stadt_Uerdingen.pdf)
11. Дживилегов А.К. Средневековые города в Западной Европе / А.К. Дживилегов. М.: Издательский дом «Книжная находка», – 2002. – 304 с.
12. Саваренская Т.Ф. История градостроительного искусства. Рабовладельческий и феодальный периоды: Учебник для вузов / Т. Ф. Саваренская. – Москва: Стройиздат, 1984. – 376 с.

Каменский В.И.

Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

ПЛАНИРОВОЧНАЯ СТРУКТУРА ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИХ СРЕДНЕВЕКОВЫХ ГОРОДОВ (VIII-XII ВЕК)

Аннотация

В статье анализируется развитие планировочной структуры западных и центральных средневековых европейских городов. Отдельно проанализировано развитие планировочной структуры городов как развившихся на основе древнеримских, так и тех, что возникли во времена средневековья. Выявлено, что несмотря на различия в происхождении, постепенно планировочная структура городов приобретает черты радиальной. Также выявлено, что в процессе развития национальных школ градостроительства планировочная структура городов последовательно меняется от геоморфной к регулярной.

Ключевые слова: планировочная структура, градостроительства, средневековый город, социокультурное развитие.

Kamenskyi V.I.

Kharkiv National University of Construction and Architecture

PLANNING STRUCTURE OF WESTERN EUROPEAN MEDIEVAL CITIES (VIII-XII)

Summary

The article analyzes the development of planning structure western and central European medieval cities. Analysed development of planning structure of cities that evolved from Roman and those that emerged in the Middle Ages. Found that despite differences in origin, the planning structure of cities subsequently are taking the characteristics of the radial structure. Also found that the process of development of national schools of urbanism leads to results that the planning structure of cities are varies from a free to a regular.

Keywords: planning structure, urban planning, medieval city, social and cultural development.